

Бровко О. О. Спогади І. М. Білогуба „Некролог” у контексті в’язничної й табірної літератури / О. О. Бровко // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка : Філологічні науки. – 2013. – № 12 (271). – Ч. II. – С. 15 – 20.

О. О. Бровко

СПОГАДИ І. БІЛОГУБА “НЕКРОЛОГ” У КОНТЕКСТІ В’ЯЗНИЧНОЇ Й ТАБІРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Проблема інтерпретації творчості письменників 30 – 80-х рр. ХХ ст. залишається актуальним аспектом літературознавчої науки сьогодення. Важливим є ґрунтовний аналіз із позицій сучасної теоретико-літературної думки творів митців, які розхитували попередні ідейно-естетичні канони.

Метою пропонованої студії є аналіз спогадів І. Білогуба “Некролог” у контексті літератури так званого “табірного циклу”. Ці спогади, як і творчість І. Світличного, В. Стуса, Т. Мельничука, М. Руденка та інших авторів, є своєрідним свідченням ув’язненого, який, сприймаючи світ крізь ґрати, осмислює позав’язничну дійсність. За слушним зауваженням Р. Харчук, табірна творчість у світовій літературі стала анахронізмом, а в пострадянській – окремим родом дослідження [1, с. 7].

Особливості табірної новелістики Б. Антоненка-Давидовича, “Архіпелаг ГУЛАГ” О. Солженіцина, “У череві дракона”, М. Руденка, тюремно-табірний епістолярій українських дисидентів (“Листи до матері з неволі” В. Марченка) були об’єктом аналізу різних дослідників. Наприклад, у докторській дисертації Н. Колошук зіставлено ситуацію побутування табірної документалістики в українській літературі та в літературах сусідніх країн, висвітлено міжкультурні зв’язки і взаємовпливи. За твердженням М. Руденка, такі твори є актуальними до того часу, “коли останній політв’язень вернеться із тюремної імлі” [2, с. 296]. Ця література була породжена напруженим духовним прагненням осмислити підсумки катастрофічних подій, що відбулися в країні протягом ХХ ст. Звідси – морально-філософський потенціал творів колишніх в’язнів ГУЛАГу І. Солоневича “Росія в концтаборі”, Б. Ширяєва “Ді-Пі в Італії”, О. Волкова “Занурення в п’їтьму”, “Колимські оповідання” В. Шаламова, збірка поезій та спогадів колишнього політв’язня Комі-Гулагу І. Савича “Інтинські тернії”, “Полярні квіти” А. Жигуліна, книга спогадів “Без вибору” Л. Бородіна, твори інших авторів, чий особистий досвід дав змогу їм не тільки відтворити жах гулагівських катівень, але й торкнутися “вічних” проблем людського існування.

Боротьба за права людини у свідомості митців, які пройшли в’язниці й табори, асоціювалася з історичними подіями, з особистостями спорідненої долі. Шевченківські мотиви волі, добра, милосердя окреслюють основи української в’язничної творчості представників різних поколінь. Алюзії, ремінісценції,

цитати з поезій Т. Шевченка постають поширеним художнім прийомом. Цілком логічним є наповнення образів новим змістом, їх трансформація у світлі особистого досвіду митців. Зокрема, шевченківськими ремінісценціями перейнята поезія З. Красівського (“Та що це?! / Хто моє гніздо зруйнував? / Могили розриті! / Повалені хати”), В. Стуса (“Немає Господа на цій землі”), С. Сапеляка (“Обнімітесь, брати мої...”), М. Іванченка (“Ні, не з ласки п’яного Богдана, / Не в хмелю козацької снаги / Покидала воля полуп’яна / Хлібодайні наші береги”), І. Світличного (“Не нарікаю ні на кого”), В. Рафальського (“Орле мій могутній, сизокрилий орле!”), М. Руденка (“І син, і буде мати, / І будуть люди на землі”) тощо [4]. Шевченківські інтонації закономірно ввійшли в поезію І. Світличного (“Тратовані сонети”), І. Калинця (“Невольничча муза”), Ю. Литвина (“Тюремні сонети”), С. Сапеляка (“Невольничча рапсодія”), М. Руденка “За ґратами”). За словами О. Чехівського, Шевченкова муза надихала політв’язнів, додавала сил вистояти й не скоритися: “Вони, як і Він, великомученик за волю України, карались, мучилися, але не калялися” [3, с. 100].

Є шевченківські цитати й ремінісценції й у спогадах Івана Білогуба: “Хвалитись нічим, я бачив пекло. Ще Т. Шевченко сказав – “там неволя”. Але тут грішно було б говорити про себе. Це мізерна крапля у великому людському океані. Та в цій краплі є атоми загальнонародної долі, якою вона була і в зоні, і поза зоною” [4, с. 9].

Слід відзначити, що творчість і доля Тараса Шевченка стали знаковими для Івана Білогуба. Як відомо, молодий працівник галереї картин Т. Г. Шевченка в Харкові підготував наукову розвідку про конкурсні проекти пам’ятника Т. Шевченку. Директор галереї Борійчук хотів, щоб дослідник вписав його співавтором своєї монографії “Пам’ятник Тарасу Шевченку в Харкові”. І який через кілька днів після відмови Іван Білогуб був звільнений “за власним бажанням” [4, с. 37].

Один примірник цієї праці було вилучено під час обшуку й арешту, а інший канув у небуття в київському видавництві “Мистецтво” [4, с. 11].

Цей Борійчук потім був свідком обвинувачення на суді. Звернімося до тексту: “Що ж свідчив директор благопристойної установи? Те, що я “неуживчивий”, допускаю антирадянські висловлювання, що у моїх статтях (про Шевченка-художника, Шевченка-ілюстратора та ін.), ніде не надрукованих, але відомих співробітникам галереї в машинопису, допускаються націоналістичні висловлювання й ідеї” [4, с. 37].

Певною мірою, І. Білогуб близький до Ю. Литвина, творчість якого – “...это крик больного сердца. / Зов к миру сквозь тюремное окно” [5, с. 212]. Його спогади – це теж голос колишнього ув’язненого, окреслений словами Б. Пастернака як “клубок дмящейся совести”.

На противагу І. Онікієнко, яка вважає основним чинником естетичної концепції українських дисидентів мотив страждання, а трагічний катарсис відзначає як запоруку збереження людини від духовного омертвіння [6, с. 46], відзначимо, що у спогадах Івана Михайловича читачі майже не знайдуть ні страху перед жахливою дійсністю, ні згадок про власні фізичні страждання.

У “Некролозі” темні тіні асоціюються не тільки з харківською тюрмою та таборами “Сиблаг” та “УстьВимЛаг”. Є ще й інші чорні тіні, інша тюрма. У тюрмі цій стіни зі страху, стеля з байдужості, ґрати з браку волі. Р. Харчук відзначає, що життєвий принцип “мати” позбавив людину свободи, радості, почуття людської солідарності, віддає її на поталу диктаторам. Але в кожному людському серці живе туга за квіткою, пташкою, за щирим почуттям, за людським і людяним” [1, с. 7]. Наслідки відмови від цього яскраво показані у вірші М. Руденка (особистість і творчість якого цікавила Івана Михайловича) “Так просто все: напишеш каяття і роздобудеш право на життя” (1977): “Топчи ту ж саму стежку у гаю – Не вернеш душу втрачену свою, Лише десяток вимушених слів, Які ти у потьмаренні наплів – І вже тебе нема, А є п’ятьма, Є у людину схована тюрма” [7, с. 94]. Подібними роздумами навіяні рядки з поеми М. Руденка “Чорна далина”: “Але слів нема. / Душі нема – / Є лише Сибір та є тюрма”. Із цих алегоричних образів вимальовується картина дійсності в умовах тоталітарного режиму: сама людина перебувала в державі-тюрмі, тому мусила шукати кайдани для свого духу, щоб урятувати тіло. Радянська імперія постає в’язницею й у поетичній уяві І. Світличного: “В тюрмі, за ґратами, в неволі Мені приснилася ... тюрма. Але не ця. Ні ґрат нема. Ні варти. І всього доволі” (“Камерні мотиви”).

Сам Іван Михайлович із гіркою іронією казав мені, що він був засуджений за участь в організації, але до її складу входив лише він. Тобто жодного підпису, через який постраждали б інші люди, потенційно залучені у сфабрикованій справі, він не поставив.

Згадуються рядки Сергія Довлатова з твору “Зона”: “Мы без конца проклинаем товарища Сталина, и, разумеется, за дело. И все же я хочу спросить – кто написал четыре миллиона доносов?? (Эта цифра фигурировала в закрытых партийных документах). Дзержинский? Ежов? Абакумов с Ягодой? Ничего подобного. Их написали простые советские люди. Означает ли это, что русские – нация доносчиков и стукачей? Ни в коем случае. Просто сказались тенденции исторического момента” [8].

А це вже рядки зі спогадів Івана Білогуба: “Привиди антигуманізму, психології і моралі того дико звіриного способу мислення і діяння йдуть інколи за тобою, як тінь, як тать, покриваючи і тебе чорним туманом” [4, с. 9]. З чорним туманом духовного зубожіння Іван Михайлович не міг змиритися і в зрілому віці.

Звернімося до його тексту: “Ті, що вважають всіх нулями, а одиницями себе, ті самовдоволені і відгодовані імпотенти мислі, знайдуть спосіб, відкреслюючи свою ортодоксію (а насправді ховаючи мізерність своєї натури), захищати ті досягнення. Вони вислужувалися в інтересах своїх м’яких місць, вміли і вміють все неправдами обходити. Їх лживі розтлінні слова – зовсім не підсудні. На них немає закону” [4, с. 9].

“Заздрісні пігмеї, плазуючі манкурти, що переконували, перевиховували мене, так же, як і я, кануть і вічність. Можна б сказати словами Тараса: мені однаково... Та й справді тебе ще не знали, як на 24 році за тобою закрилась тюремна брама. Тобі ніхто не співав осанну. Чим

ти прославив свій рід, який на тобі закінчився, свій народ? Тож нема чого і нема кому згадувати” [4, с. 9].

Сьогодні зібралися люди, яким є що згадати.

Із першої лекції, яку нам – першокурсникам – прочитав Іван Михайлович, запам’яталось його прагнення донести до вчорашніх школярів те, що Іван Франко називав вогнем в одежі слова. “Вступ до спеціальності” розпочався з історії про сеанс гіпнозу, що його на початку 30-х років відвідав у Харкові студент-філолог Іван Білогуб. Магічна навіювальна сила слова стала справжнім одкровенням для юнака, який через десятиліття проніс цей спогад про опік на руці від самої лише фрази гіпнотизера про розжарене залізо. Потужна словесна енергетика, вільний політ думки, пріоритет морально-етичних цінностей – ті складові художньої літератури, на які звертав увагу студентів професор І. М. Білогуб.

У кожного спогади особисті. Проте краще за Ліну Василівну не скажеш:

Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану.

В барельєфах печалі уже їм спинилася мить.

А підмайстри іще не зробились майстрами.

А робота не жде. Її треба робить [9].

Ми намагалися працювати. Наприклад, тема моєї дипломної роботи, якою керував Іван Михайлович, стала темою кандидатської дисертації “Лірика Миколи Руденка: проблеми поетики”.

Так, у кожного, хто знав Івана Михайловича, спогади про нього особисті. Але в усіх вони світлі й теплі з неповторними відтінками, особливими словами й мелодією. У мене, приміром, вони також і кольору цвіту мигдального дерева, пагони якого Іван Михайлович відрізував мені – тоді ще студентці-дипломниці від розгішного куща в його дворі. Згадуючи деталі, помічаєш, що і життя, і мистецтво якимось дивно переплітаються в цих, тепер уже зміцнілих, гілках. Мимоволі згадується “Цвіт яблуні” М. Коцюбинського – одного з улюблених письменників Івана Михайловича: “Підняли догори голови і слухали, як грають у цвіту бджоли. Крізь білий цвіт виднілось сине небо, а на траві гралось весняне сонце.” [10, с. 110]. І ще один його улюблений твір Михайла Коцюбинського – “Хвала життю!”: “Я раптом побачив далекі зелені гори, залиті радісним сонцем, помаранчеві сади, безконечний шовковий простір блакитного моря, і душа моя проспівала над сим кладовищем хвалу життю...” [9, с. 232].

Саме ця жага до життя змушувала політв’язня Івана Білогуба двічі тікати на волю.

Саме ця жага до життя передавалася й студентам – то співом на лекції про поезію Олеся, то пристрасним монологом про силу слова, та раптовим одкровенням про власну життєву історію.

Саме ця жага до життя надихала професора Івана Білогуба, внутрішня сила і шляхетність якого викликають захоплення, на

самовіддану й натхненну працю, що ще потребує осмислення і чекає на майбутніх молодих дослідників.

Література

1. Харчук Р. “Невільник той, хто душу не зберіг” / Роксана Харчук // Літ. Україна. – 1990. – 20 груд. **2. Руденко М. Д.** Поезії / Микола Данилович Руденко. – К. : Дніпро, 1991. – 413 с. **3. Чехівський О.** Муза Тараса Шевченка і невільнича поезія 30 – 80 років / О. Чехівський // XXXII Наукова Шевченківська конференція 21 – 22 травня 1998 року : Матеріали. – Луганськ, 1998. – С. 98 – 100. **4. Білогуб І. М.** Некролог : спогади / [упоряд., передм. О. І. Неживий] / Іван Білогуб. – Луганськ : Вив-во “Шлях”, 2000. – 72 с. **5. З облоги** ночі: Збірник невільничої поезії України 30 – 80 рр. / [упор. М. Самійленко]. – К. : Укр. письм., 1993. – 492 с. **6. Онікієнко І. М.** Філософсько-естетичні мотиви лірики поетів-дисидентів (В. Стус, І. Світличний, І. Калинець) / Онікієнко Інна Миколаївна : Дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. – К., 1997. – 155 с. **7. Руденко М.** Лірика ; передм. Л. Талалай / Микола Руденко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 144 с. **8. Довлатов С.** Зона: записки надзирателя / Сергей Довлатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.ru/DOWLATOW/zona.txt>. **9. Костенко Л. В.** Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с. **10. Коцюбинський М. М.** Вибрані твори: [у 3 т.] / М. М. Коцюбинський. – Т. 3. – К. : Дніпр, 1979. – 375 с. – (Першотвір).

Бровко О. О. Спогади І. М. Білогуба “Некролог” у контексті в’язничної й табірної літератури

Статтю присвячено проблемі творчості І. Білогуба в контексті літературного процесу ХХ ст. З’ясовано особливості становлення й зростання творчої постаті І. Білогуба, своєрідність його світовідчуття й світобачення. У творчості митця філософські мотиви поєднуються з публіцистичним пафосом та національними ідеями. У роботі досліджується проблема конструювання художнього простору в поезії І. Білогуба на прикладі його спогадів в’язничного періоду.

Ключові слова: спогади, табірна проза, в’язнична література, голос ув’язненого.

Бровко Е. А. Воспоминания И. М. Билогуба “Некролог” в контексте тюремной и лагерной литературы

Статья посвящена проблемам творчества И. Билогуба в контексте литературного процесса ХХ в. Выявлены особенности становления и роста творческой личности И. Билогуба, своеобразие его мироощущения и миропонимания. В творчестве художника философские мотивы сочетаются с публицистическим пафосом и национальными идеями. В работе исследуется проблема конструирования художественного пространства в поэтике И. Билогуба на примере его воспоминаний тюремного периода.

Ключевые слова: воспоминания, лагерная проза, тюремная литература, голос узника.

Brovko O. O. "Obituary" by I. M. Bilohub in a context of the camp and prison literature

This thesis is dedicated to the problems of poetics of I. Bylohub's epic in the context of literary process of the 20-th century. Special features of formation and development of Bylohub's creative personality are indicated as well as peculiarity of his outlook and interpretation of the world. He has come in a poetry with philosophical motives combining publicistcal pathos and national ideas. The work is dedicated to the problem of the creation of poetic area in poetry of I. Bylohub for example his prose of the prison period.

Key words: memoirs, prison camp prose, prison literature, prisoner's voice.